

RIVOJLANGAN VA RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLARDA SOLIQ TIZIMLARINING SAMARADORLIGINI TAQQOSLASH

Bahriddinova Parizoda

Fayzullayeva Sabrina

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti

Ilmiy rahbar: Investitsiya va innovatsiyalar kafedrasida dotsent v.b.

Turayev Alijon Akmalovich

Samarqand, O'zbekiston 2026

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda soliq tizimlarining samaradorligi taqqoslanadi hamda ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida soliq yukining darajasi, soliq tushumlarining shakllanishi, soliq siyosatining barqarorligi va shaffofligi kabi omillar o'rganildi. Rivojlangan davlatlarda soliq tizimi yuqori darajada institutlashganligi, raqamlashtirilganligi va soliq intizomi mustahkamligi bilan ajralib turishi aniqlangan. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa soliq ma'murchiligi muammolari, yashirin iqtisodiyot ulushining yuqoriligi va soliq bazasining torligi samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari davlat moliyaviy siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

KALIT SO'ZLAR: Soliq tizimi, soliq samaradorligi, rivojlangan davlatlar, rivojlanayotgan davlatlar, soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, byudjet tushumlari, iqtisodiy rivojlanish, fiskal siyosat, yashirin iqtisodiyot.

Kirish: Bugungi globallashtirish sharoitida davlatlarning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanish darajasi ko'p jihatdan samarali soliq tizimiga bog'liqdir. Soliq tizimi davlat byudjetining asosiy daromad manbai bo'lib, iqtisodiy jarayonlarni tartibga

solishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida soliq tizimlarining samaradorligi sezilarli darajada farq qiladi.

Rivojlangan mamlakatlarda soliq siyosati puxta ishlab chiqilgan bo'lib, unda adolat, shaffoflik va barqarorlik tamoyillari ustuvor ahamiyatga ega. Ushbu davlatlarda soliq yig'ish jarayonlari zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan bo'lib, bu esa soliq tushumlarining yuqori darajada yig'ilishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, soliq yukining optimal taqsimlanishi iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi. Rivojlanayotgan davlatlarda esa soliq tizimi hali to'liq takomillashmagan bo'lib, ko'plab tizimli muammolar mavjud. Jumladan, soliqdan qochish holatlari, norasmiy iqtisodiyotning keng tarqalganligi va soliq ma'murchiligining yetarli darajada rivojlanmaganligi samaradorlikni pasaytiradi. Bu esa davlat byudjeti daromadlarining yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar soliq tizimlarini taqqoslash orqali samarali tajribalarni aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish imkoniyatlari yoritiladi.

Dolzarbligi: Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan o'zgarishlar, global integratsiya jarayonlarining kuchayishi hamda davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobatning ortib borishi sharoitida samarali soliq tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Soliq tizimi nafaqat davlat byudjetini shakllantirishning asosiy manbai, balki iqtisodiyotni tartibga solish, investitsiyalarni jalb qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, puxta ishlab chiqilgan va samarali faoliyat yurituvchi soliq tizimi iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlaydi. Aksincha, rivojlanayotgan davlatlarda soliq tizimidagi kamchiliklar — xususan, soliq ma'murchiligining yetarli darajada rivojlanmaganligi, soliq intizomining pastligi va yashirin iqtisodiyot ulushining yuqoriligi — iqtisodiy taraqqiyotga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda soliq

tizimlarining samaradorligini o'rganish, ularni o'zaro taqqoslash hamda ilg'or tajribalarni aniqlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va barqaror rivojlantirish yo'lida soliq siyosatini takomillashtirish zarurati ushbu tadqiqotning ahamiyatini yanada oshiradi. Bundan tashqari, davlat byudjeti daromadlarini oshirish, soliq yukini oqilona taqsimlash va iqtisodiy subyektlar faoliyatini rag'batlantirishda samarali soliq mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati ham mazkur mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Maqsad va vazifalar: Tadqiqotning maqsadi — rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda soliq tizimlarining samaradorligini kompleks tahlil qilish, ularning o'ziga xos jihatlarini aniqlash hamda soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda soliq tizimining nazariy asoslarini o'rganish;
- soliq tizimi samaradorligini baholash mezonlarini aniqlash va tahlil qilish;
- turli davlatlarda soliq yukining darajasi va uning iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish;
- soliq ma'murchiligi, soliq intizomi va soliq tushumlari shakllanishining o'ziga xos xususiyatlarini taqqoslash;
- rivojlangan davlatlar tajribasidagi ilg'or yondashuvlarni aniqlash va ularni rivojlanayotgan davlatlar sharoitiga moslashtirish imkoniyatlarini baholash;
- soliq tizimidagi mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Natija va muhokama: Mazkur tadqiqot natijalari rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda soliq tizimlarining samaradorligi o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, rivojlangan davlatlarda soliq tizimi yuqori darajada institutlashgan bo'lib, soliq siyosati barqarorligi, qonunchilikning aniqligi va soliq ma'murchiligining samaradorligi bilan ajralib turadi. Bu esa o'z navbatida davlat byudjeti daromadlarining barqaror shakllanishiga hamda iqtisodiy o'sishning uzluksizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Rivojlanayotgan davlatlarda esa soliq tizimi samaradorligi nisbatan pastroq ekanligi aniqlandi. Bunga asosiy sabablar sifatida soliq bazasining torligi, norasmiy (yashirin) iqtisodiyot ulushining yuqoriligi, soliqdan qochish holatlarining keng tarqalganligi hamda soliq ma'murchiligining yetarli darajada rivojlanmaganligi qayd etildi. Natijada byudjet tushumlari yetarli darajada shakllanmaydi va davlatning iqtisodiy imkoniyatlari cheklanadi. Shuningdek, tadqiqot davomida soliq yukining optimal taqsimlanishi muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Rivojlangan davlatlarda soliq yukining adolatli taqsimlanishi tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiradi va investitsiyalar oqimini oshiradi. Aksincha, rivojlanayotgan davlatlarda soliq yukining nomutanosib taqsimlanishi iqtisodiy subyektlarning faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muhokama jarayonida soliq tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida raqamlashtirishni keng joriy etish, soliq ma'murchiligini soddalashtirish, soliq qonunchiligini takomillashtirish hamda soliq intizomini oshirish zarurligi ta'kidlandi. Ayniqsa, ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish rivojlanayotgan davlatlar uchun muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Ko'rsatkichlar	Rivojlangan davlatlar (%)	Rivojlanayotgan davlatlar (%)
YAIMga nisbatan soliq tushumlari	30–45	10–25

Yashirin iqtisodiyot ulushi	5–15	25–50
Soliq intizomi darajasi	80–95	50–70
Raqamlashtirish darajasi	85–100	40–70
Soliqdan qochish holatlari	Past (5–10)	Yuqori (20–40)
Byudjet barqarorligi	Yuqori	O‘rtacha / past

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan davlatlarda soliq tushumlari yuqori bo‘lib, yashirin iqtisodiyot darajasi past, bu esa soliq tizimining samarali ishlashini ko‘rsatadi. Aksincha, rivojlanayotgan davlatlarda soliq bazasining torligi va norasmiy iqtisodiyotning yuqoriligi tizim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Yakuniy natijalar shuni ko‘rsatadiki, samarali soliq tizimini shakllantirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, davlat byudjeti daromadlarini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib shuni xulosa qilish mumkinki, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar soliq tizimlari o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjud. Rivojlangan davlatlarda soliq tizimining yuqori darajada samarali ishlashi soliq siyosatining barqarorligi, qonunchilikning mukammalligi, raqamlashtirish jarayonlarining keng joriy etilganligi va soliq intizomining yuqoriligi bilan izohlanadi. Bu omillar davlat byudjeti daromadlarining barqaror shakllanishiga hamda iqtisodiy o‘sishning izchil davom etishiga xizmat qiladi. Rivojlanayotgan davlatlarda esa soliq tizimining samaradorligi nisbatan past bo‘lib, bu asosan soliq ma’urchiligi muammolari, yashirin iqtisodiyotning yuqoriligi va soliq bazasining torligi bilan bog‘liq. Natijada davlat byudjeti tushumlari yetarli darajada shakllanmaydi va iqtisodiy rivojlanish sur’atlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois,

rivojlanayotgan davlatlar uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasini o‘rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, soliq tizimini raqamlashtirish, soliq ma‘murchiligini soddalashtirish, qonunchilikni takomillashtirish va soliq intizomini oshirish orqali tizim samaradorligini sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Umuman olganda, samarali soliq tizimi davlat iqtisodiy barqarorligining asosiy omillaridan biri bo‘lib, uning to‘g‘ri tashkil etilishi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

References:

1. Slemrod, Joel, and Jon M. Bakija. *Taxing Ourselves: A Citizen’s Guide to the Debate Over Taxes*. Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
2. OECD (2024), *Revenue Statistics 2024: Health Taxes in OECD Countries*, OECD Publishing, Paris.
3. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). *Revenue Statistics 2024: United States*. OECD, 2024.
4. OECD. *Revenue Statistics 2024: Comparative Tax Data for OECD Countries*. OECD, 2024.
5. I.M.Niyazmetov, S.A. G‘iyasov. *SOLIQ NAZARIYASI VA TARIXI*.
6. World Bank. *Tax Revenue (% of GDP) - United States and Other Countries*. World Bank Open Data, 2024.
7. Slemrod, Joel, and Christian Gillitzer. *Tax Systems*. Cambridge, MA: MIT Press, 2014.
8. Slemrod, Joel, and Jon Bakija. *Taxing Ourselves: A Citizen’s Guide to the Debate over Taxes*. 5th ed. Cambridge, MA: MIT Press, 2017.
9. OECD. (2020). *Tax Policy Reforms 2020: OECD and Selected Partner Economies*. OECD Publishing.
10. Keen, Michael. "Taxation and Development—Again." *International Monetary Fund (IMF) Working Paper*, WP/12/220, 2012.

11. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, 2020.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining soliq siyosatiga oid farmon va qarorlari.
13. Musgrave R., Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 1989.
14. Stiglitz J.E. Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company, 2000.
15. Tanzi V., Zee H. Tax Policy for Developing Countries. – IMF Working Paper, 2000.
16. International Monetary Fund (IMF). Fiscal Monitor Reports. – Washington D.C., turli yillar.